

ПРАВО І МОРАЛЬ: ЗАПИТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Наголошується на необхідності врахування моральної складової в державно-правовому розвитку сьогодення. Автор намагається окреслити відповідні критерії, форми та методи взаємовпливу моралі та права як основоположних чинників, що справляють певний вплив на поведінку людини.

Окремий вектор дослідження пов'язаний з проблемами моральних засад формування та розвитку інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: мораль, право, духовність, моральність, методи впливу права на моральну свідомість.

Сигрянская В. А. Право и мораль: запросы гражданского общества

Отмечается необходимость учета нравственной составляющей в государственно-правовом развитии настоящего. Автор пытается очертить соответствующие критерии, формы и методы взаимовлияния морали и права как основополагающих факторов, которые оказывают определенное влияние на поведение человека.

Отдельный вектор исследования связан с проблемами моральных основ формирования и развития институтов гражданского общества.

Ключевые слова: мораль, право, духовность, нравственность, методы воздействия права на моральное сознание.

Sygrianska Vira. Law and morality: civil society

The article emphasizes the necessity of considering the moral component in the state-legal development of the present. The author tries to outline the criteria, forms and methods of interaction of morality and law as the fundamental factors that have an influence on human behavior.

Private vector research connected with the problems of the moral foundations of formation and development of civil society institutions.

Key words: morality, law, spirituality, ethics, practices the right to moral consciousness.

Сьогодні, коли загострені всі кризові прояви, спостерігається мінімізація прав людини в усіх сферах її життєдіяльності, з новою силою постає, на наш погляд, проблема моралі, моральності тому,

що ніяке «очищення» не може відбутися без стабільних моральних критеріїв і вимірів.

Однією з найголовніших проблем, які постали перед сучасним українським суспільством, є значна морально-етична інерція, яку спричиняють нав'язуванні десятиліттями ціннісні пріоритети тоталітарного суспільства. Одним з основних завдань сьогоднішньої гуманітарної науки і освіти в нашій країні є подолання такої інерційної тенденції.

Оголошення магістральною проблемою сьогодення прав людини, визнання інтересів особистості більш вагомими порівняно з інтересами суспільства і держави є класичним постулатом доктрини громадянського суспільства. Однак, це не означає і не може означати послаблення ролі держави у захисті та охороні особистості. Права людини можуть бути гарантовані тільки в умовах сильної держави, яка в змозі управляти суспільством та позитивно впливати на особистість.

Інша річ, що повинен бути розроблений інститут юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством і особою. Про що детально йшлося в публікаціях Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України¹.

При тому слід зважити на те, що не стільки громадянське суспільство підлягає оцінці і критиці з позицій деякої універсальної моралі, а воно саме може слугувати своєрідним моральним каноном. Мораль громадянського суспільства автори називають «етикою громадянськості», новою етикою².

Соціальні функції моралі, звичаїв, традицій значною мірою ідентичні функціям права. Різниця полягає в соціальній значущості суспільних явищ, що регулюються мораллю, традиціями і правом. Інакше кажучи, у механізмі соціального регулювання спостерігається своєрідний розподіл ролей між правом, мораллю, звичаями, традиціями у виконанні одного й того ж завдання – упорядкування суспільних відносин.

Роль права, його вплив на духовний прогрес не була б з'ясована без розгляду впливу права на формування і розвиток моралі, моральної культури. Мораль суспільства слугує одним з важливих засобів формування духовного світу особистості, її творчих здібностей. Ніякі тенденції, ніякий правовий процес не можна зрозуміти не

звертаючись до людей – носіїв цих тенденцій. Нерішуча боротьба з негативними явищами, уседозволеністю, «круговою порукою», ослабленням дисципліни, відомчістю, не могли не позначитися на моралі.

Девальвувалося багато цінностей сучасного суспільства, виникли прояви бездуховності та скептицизму, правового нігілізму та правового песимізму. «В жодному разі не слід ототожнювати правовий нігілізм та правовий песимізм. Явище останнього є більш деструктивним і руйнівним у будь-якому цивілізованому суспільстві. Якщо правовий нігілізм – це недовіра до права, його відкидання, заперечення, то правовий песимізм – це не так несприйняття права, як явища соціальної дійсності, як розчарування (часто на власному досвіді) в його можливостях, регулювальній ролі, здатності впорядковувати та охороняти суспільні відносини. У кількісному (арифметичному) вимірі нігілізм є «першою» сходинкою, першим кроком деструктивного прояву у правовому житті, песимізм – наступним, дестабілізуючим суспільні відносини чинником»³. Тому одним з рішучих заходів по здійсненню переходу на якісно новий рівень суспільного розвитку є неухильна боротьба за моральне очищення, за зміцнення норм і принципів людської свідомості.

Проблеми, зв'язані з удосконаленням і розвитком моралі, віднесені до основоположних напрямів дослідження у всіх сферах суспільствознавства. Важливе місце в арсеналі засобів впливу на моральну свідомість сучасного суспільства займає право. Питання взаємовпливу правових і моральних настанов не можна віднести до числа маловивчених у вітчизняній юридичній літературі⁴. Однак увага правознавців при розробці даної теми в основному сконцентровано на аналізі впливу моралі на право, правову свідомість, зворотна ж сторона впливу не одержала належного висвітлення. Проте вивчення аспекту правового впливу на моральну свідомість, моральну переконаність (як одного з можливих способів формування високоморальних принципів життєдіяльності індивідів) актуальна, зокрема, у зв'язку з визначенням місця і значення права в духовному прогресі.

На моральну свідомість, на моральний вибір особистості крім, власне моральних цінностей і норм, істотно впливають і інші соціальні регулятори, у тому числі і право. При цьому воно не є чинни-

ком, що обмежує людські можливості в тій чи іншій сфері діяльності, а навпаки, створює певну нормативну базу, систему гарантій для розвитку своїх здібностей для вільних дій у рамках державної необхідності в сфері взаємин із суспільством. Українське право – закономірно є виразником моральних цінностей суспільства. Законодавче вираження гуманістичного характеру моралі – могутній засіб перетворення моралі, упровадження нових поглядів і принципів. Практично у всіх галузях сучасного права в різних законодавчих актах виражені і закріплені в тій чи іншій формі моральні норми і принципи.

Саме права громадян у тій чи іншій сфері, справляють безпосередньо стимулюючий вплив на розвиток і удосконалення моральності⁵.

Право виступає як ефективний засіб орієнтації людей у питаннях змісту і цілей життя, у формуванні системи цінностей. Воно впливає на рівень моральної свідомості, формуючи почуття відповідальності за дотримання своїх обов'язкових вимог громадянами. У нормі права держава моделює належні, необхідні з державної точки зору форми діяльності. У силу цього норми права виступають джерелом необхідної інформації для прийняття людиною рішення про конкретний спосіб дій у тій чи іншій ситуації. Право, уособлюючи вимоги вищої соціальної справедливості, дає про неї певне уявлення у своїх нормах і принципах. Упроваджуючи ці уявлення у свідомість особистості в процесі її повсякденного життя і діяльності, право сприяє формуванню духовного світу людини, розвитку необхідних суспільству рис і подоланню соціально шкідливих якостей. Людина постійно діє в умовах свободи вибору. Вона сама визначає, яку норму застосовувати і вибір варіанта поведінки багато в чому залежить від права. Уявляючи модель вчинку, запропонованого, дозволеного чи забороненого державою, правова норма наочно демонструє суб'єкту ознаки даного вчинку і нагадує про можливі юридичні наслідки його здійснення (нездійснення). Іншими словами, норми програмують поведінку людей відповідно до закладеної в нормі ідеальної моделі суспільних відносин. Крім того, у юридичній нормі передбачаються юридичні засоби, за допомогою яких забезпечується можлива чи належна поведінка. Впливаючи на мораль, «право як би домагається перетворення вимог суспільства,

його власних вимог у внутрішню потребу особистості», внутрішню установку і позицію суб'єкта. Дотримання норм права формує потребу і звичку поводитися певним чином, виробляє внутрішній мотив морального поведіння, формує моральну свідомість людини⁶.

Питання про правовий вплив на моральну свідомість, позитивного впливу права на вироблення і закріплення визначених моральних установок не обмежується наведеним. Між нормами моралі і права можуть існувати і протиріччя. Відомо, що мораль і право «виростають» на загальній соціально-економічній основі, звідси їхня принципова єдність. Однак реальне життя є багатим з будь-якого його відображення, у тому числі відображення і в нормативних системах. З часом право і мораль як соціальні регулятори, можуть не збігатися за результатом свого впливу на суспільні відносини. Очевидний конфлікт найчастіше спостерігається в результаті неправильного використання закону, вільно витлумаченого, «вилученого» з правової системи. Конфлікт може виникнути і тоді, коли не використані всі можливості права, коли при застосуванні його не виходять з основних принципів, зафіксованих у точних формулюваннях закону, а шукають правову норму, що дозволила б використовувати її в даному випадку всупереч загальному змісту законодавства. Не можна не згадати в даному контексті про таке явище, як «недобросовісний» лобізм.

В такий спосіб виникають ситуації, коли акти правомірної поведінки розходяться з моральними вимогами і по своїй ціннісній характеристиці не тільки не схвалюються мораллю, але і можуть відкидатися нею. Обидва види соціальних норм можуть з різним ступенем швидкості реагувати на зміни суспільних відносин. Це визначається тим, що моральна свідомість більш динамічна, вона здатна швидше реагувати на соціально-економічні відносини, що виникають в суспільстві. Право, у свою чергу, характеризується формальною визначеністю його норм, їхньою фіксованістю в нормативних актах, статичним елементом. Подібні закономірності, протиріччя обумовлені природними особливостями правових і моральних правил і існують, як правило, протягом усього періоду їхнього спільного буття.

Потрібно також відзначити, що протиріччя між правовими і моральними нормами в суспільстві здебільшого не антагоністичні, гострота їх може регулюватися цілеспрямованими зусиллями по удосконаленню морально-правової ситуації в даний момент часу.

У зв'язку з вищевикладеним є цікавим питання про методи, можливості, межі впливу на моральну свідомість.

Методи впливу права на моральну свідомість являють собою шляхи, канали цілеспрямованого формування визначеного ціннісного відношення до явищ громадянського життя, зокрема моральної практики і відповідного фактичної поведінки. У юридичній літературі по теорії права традиційно виділяються методи переконання і примуса як основні форми правового впливу на поведінку людей. Вони складаються в процесі взаємного спілкування людей ще на ранніх етапах розвитку людства і являють собою методи здійснення влади у всіх соціальних утвореннях. У згаданому значенні методи переконання і примуса можуть розглядатися як методи регуляції, за допомогою яких досягається визначений соціальний ефект – поведінкова діяльність, бажана і необхідна для даного суспільства. Вчені зазначають, що право першочергово виникає як «дозвіл», що реалізується індивідом для задоволення власних потреб, що не шкодять потребам інших індивідів⁷.

Механізми, форми впливу кожного з цих методів на поведінку своєрідні, однак цілі, властиві їм, однакові. Загальними цілями переконання і примуса в сучасному праві є: 1) охорона правопорядку (у широкому розумінні); 2) виховання громадян, у тому числі, безумовно, і моральне виховання. Напрями, по яких право орієнтує, регулює і стимулює поведінку громадян у суспільстві будуються на пріоритеті переконання над примусом при здійсненні такого впливу на особистість, що є закономірністю даного процесу. Сукупна дія цих методів сприяє ціннісній орієнтації суб'єкта, тобто його психологічному настрою на цілком визначений за соціальним значенням тип діяльності. Правові норми у практичній діяльності, також стають предметом переконання і ціннісних орієнтацій.

І метод переконання, і метод примуса, кожний окремо, а в деяких випадках поєднано, сприяють формуванню специфічного методу впливу права на мораль. Мова іде про ціннісно-орієнтаційний метод.

Право впливає на моральну свідомість шляхом безпосереднього закріплення (відображення) в своїх нормах моральних цінностей. Модель «веління», що міститься в праві, має інформаційне значення. Цікаві в цьому контексті висновки професора Н. Оніщенко⁸. Мова іде про позицію держави по даному питанню, констатацію щодо існування визначених, схвалених суспільством і державою норм, засобів досягнення тих чи інших цінностей, про наслідки поведінки (бажані і не бажані). Право і моделі, що містяться в ньому, мають ціннісне навантаження. Тут важливі не тільки «прикладний», конкретний зміст моделі поведінки, але і її загальносоціальне і світоглядне значення.

Моделі правомірної поведінки, що визначені в нормах права, за своєю спрямованістю близькі до моделей поведінки, що закріплюються нормами моралі. Однак, якщо норми моралі нерідко мають «розпливчастий» зміст, то юридичні норми характеризуються строго визначеним змістом. Представляючи собою строго окреслену систему загальнозначущих норм, виконання яких забезпечується державою аж до застосування примусових заходів, право відбиває в правилах загальні принципи співжиття, володіє великою виховною силою, формує життєву позицію особистості.

Право впливає на моральну свідомість шляхом закріплення у своїх нормах пріоритетів більш морального поведіння. Право «визнає» і схвалює дії і їхні фактичні наслідки, що мають суспільно корисний характер. Сьогодні загальна теорія права опонує навіть таким поняттям, як «позитивна юридична відповідальність». У якості одного з прикладів можна розглянути заохочувальні норми. Заохочення трудової активності, сумлінного виконання свого обов'язку не тільки важливий принцип організації праці, але і міра виховання почуття відповідальності за доручену справу, за дотримання кращих трудових традицій нашого суспільства. Установлення нормами права різноманітних форм позитивної оцінки демократичною державою сумлінного виконання обов'язків, а також позитивної діяльності, що перевершує звичайні вимоги, зустрічається майже у всіх галузях українського права. Такі норми схвалюють, стимулюють соціально активну поведінку особистості і надають їй визначену міру заохочення за більш суспільно корисну, суспільно

значущу діяльність, що відповідає високим моральним ідеалам нашого суспільства⁹.

Право впливає на моральність шляхом формування моральної переконаності при осуді негативних явищ у процесі застосування права. Осуд негативних явищ, що підпадають під юрисдикцію права з боку держави, виражається в можливості впливу на винного методом примуса. Причому, як відзначалося вище, цей метод може сприяти виховним цілям. Примус сприяє формуванню звички співвідносити свої дії з нормами права. з часом такі звички стають стійкими моральними установками.

З попереднім питання безпосередньо зв'язане питання про границі, межі впливу права на мораль, розгляд якого в певній мірі дозволив би виявити можливості, перспективи такого впливу. Розглянутий вплив права на моральну свідомість як таку, як і усякий вплив узагалі, не безмежний, має свої визначені межі (границі), що також є цікавим питанням загальної теорії права, підлягає додатковому вивченню в майбутньому.

Право не «уловлює» (від нього це і не потрібно) деяких «тонких» сторін людської поведінки. Мораль же «регулює безліч суспільних відносин, не підвладних праву». Моральні оцінки поведінки включають відношення до її суб'єктивних ознак (цілей, мотивів вчинків), а для права це здебільшого не обов'язково. Моральні норми «судять не тільки дії, але і помисли, погляди і спонукання, смаки тощо». Як неможлива регламентація деяких злочинних дій внаслідок їхньої небезпеки моральними нормами, неможливе правове регулювання деяких моральних відносин дружби і любові. Якщо такі діяння не втручаються в сферу сімейно-шлюбних відносин, вони байдужні для будь-якої галузі права.

На відміну від права, мораль визнає не будь-яку правомірну поведінку. Право, констатує, що та чи інша дія не розходиться з вимогами закону, не йде далі такої констатації. Мораль на цьому не зупиняється й у своїх оцінках охоплює всі головні мотиви правомірної поведінки, виявляючи зв'язок між свідомістю особистості і її вчинками. Таке розходження в рівнях вимог, пропонованих правовими і моральними нормами, пояснюється, зокрема, і тим, що право, регулюючи головні сфери людської поведінки, в основному виходить з того і закріплює те, що вже досягнуто. Моральні ж норми в

силу своєї специфіки закріплюють не тільки те, що є, але якоюсь мірою визначають умови, прогножуючи, якими повинні бути відносини між людьми в майбутньому. У цьому саме виявляється здатність моралі до формування ідеалу-зразка майбутніх відносин. Право керується критерієм визнання діянь протиправними у випадку їхньої нагальної суспільної небезпеки для інтересів держави, суспільства, громадян.

Вивчаючи межі впливу права на мораль, не можна, на наш погляд, обмежитися розглядом границь цього впливу, обрисом «паркана», за яким право не «панує», а «панує» мораль. Увага повинна бути приділена розгляду інтенсивності, своєрідного максимуму, ступеня «накалу», з яким право повинне впливати на мораль. Мірилом з цього погляду може бути такий визначальний критерій, як досягнення ідейно-морального росту індивіда.

В цьому контексті слід зазначити, що активне, розвинене громадянське суспільство сьогодні не може існувати без відповідної моралі, необхідного рівня моральності в суспільстві.

1. *Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні*: монографія / кол. авторів; за заг. ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. Київ: Юридична думка, 2007. С. 424. 2. *Оніщенко Н.М.* Право повинно бути провідником у простір «свободи, безпеки і правосуддя». – Бюлетень Міністерства юстиції України. 2016. № 10. С. 16-19. 3. *Оніщенко Н.М.* Правовий оптимізм чи правовий песемізм: вибір, необхідний суспільству // Віче. 2013. № 11. С. 20. 4. *Общетеоретическая* юриспруденция: учебный курс: учебник / под ред. Ю.М. Оборотова. – Одесса: Феникс, 2011. – С. 39. 5. *Дія права*: інтегративний аспект: монографія / кол. авторів; відп. ред. Н.М. Оніщенко. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2010. С. 284-292. 6. *Львова О.Л.* Ціннісні орієнтації у праві як фактор утвердження принципу верховенства права // *Правова держава*: Щоріч. наук. праць. – Вип. 18. – К.: Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. – С. 76-85; Макаренко Л.О. Мораль як складова категорії «відповідальність». – *Юридична відповідальність: проблеми теорії та практики*: Альманах права; Науково-практичне видання. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. 7. *Тубелець О.С.* Кримінально-правова політика України у сфері застосування амністії // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2016. № 12. С.38-45. 8. *Оніщенко Н.М.* Інформаційно-правовий простір: проблеми формування, розвитку, аналіз позитивних і негативних впливів на правосвідомість суспільства та особистості // Віче. 2012. № 17 (326). С. 20-24. 9. *Курс лекцій з питань законотворчості*: навч. посіб. Київ: «МП Леся», 2011. С. 72.

Sygrianska Vira. Law and morality: civil society

The article emphasizes the necessity of considering the moral component in the state-legal development of the present. The author tries to outline the criteria, forms and methods of interaction of morality and law as the fundamental factors that have an influence on human behavior. Private vector research connected with the problems of the moral foundations of formation and development of civil society institutions.

Today, during the crisis the minimizing of human rights in all spheres of life is observed, the problem of morality appears because no "cleaning" can be performed without a stable moral criteria and measurements. One of the main problems facing the modern Ukrainian society, there is a significant moral and ethical momentum caused by decades of value priorities imposed by totalitarian society. One of the main challenges of today's humanities and education in our country is to overcome the inertia of this trend.

Positioning the main present problem of human rights, the recognition of the individual more weight compared with those of society and the state is a classic tenet of the doctrine of civil society. However, this does not mean weakening the state's role in the protection of the individual. Human rights can be guaranteed only in a strong state that is able to manage society and a positive impact on a person. Another thing that should be developed the institute of legal responsibility of the state to civil society and the individual.

Social functions of morals, customs, traditions are largely identical to functions of law. The difference lies in the social significance of social phenomena governed by morality, tradition and law. In mechanism of social regulation there is a kind of division of roles between law, morality, customs and traditions performed by the same task - organizing social relations.

The role of the law, its impact on the spiritual progress would not have been cleared without considering the impact of law on the formation and development of morality, moral culture. Moral of the society serves as an important means of formation of the spiritual world of the individual, his or her creative abilities.

Many of the values of modern society were devalued, the displays of spirituality and skepticism, legal nihilism and pessimism law appeared. Therefore, one of the decisive action to implement the transition to a new level of social development is the steady struggle for moral purification, to strengthen the norms and principles of human consciousness.

Problems related to the improvement and development of morality, attributed to the fundamental areas of research in all fields of social science. An important role in the arsenal of effects on the moral consciousness of modern society plays law. The question of mutual legal and moral guidelines cannot be attributed to a number of neglected in domestic legal literature. However, the attention of lawyers in the development of this theme is mainly concentrated on an analysis of the impact on the moral law, legal consciousness.

However, the study of legal aspects influence on the moral consciousness, moral conviction (as one possible way of forming high moral principles of life of individuals) is relevant in particular in relation to the definition of rights and values in spiritual

progress. Other social regulators, including the law significantly influence on the moral consciousness, individual moral choices.

Ukrainian law - naturally is an expression of the moral values of society. The legislative expression of humanistic nature of morality is a powerful means of morality transformation, the introduction of new attitudes and principles. Some forms of moral standards and principles are expressed and embodied in almost all areas of modern law in various legislation. It is the rights of citizens in a particular fields, that have a direct stimulating effect on the development and improvement of morality.

The law serves as an effective means of targeting people in terms of content and goals of life, the formation of values. It effects on the level of moral consciousness, creating a sense of responsibility for compliance with mandatory requirements of their citizens. The man always acts in freedom of choice. He or she determines what norm to be used and the choice of behaviors is largely dependent on the law.

Key words: morality, law, spirituality, ethics, practices the right to moral consciousness.

УДК 340.132.622

О. М. КОСТЮК

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА НОРМАТИВНЕ ТЛУМАЧЕННЯ СУДОВИМИ ОРГАНАМИ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Досліджується проблема здійснення нормативного тлумачення судовими органами влади України. Зазначається, що інтерпретаційна діяльність судових органів України є своєрідною сполучною ланкою між правотворчістю і правозастосуванням, що покликана сприяти однакового застосуванню закону, яке повинно відповідати його справжньому змісту, зміцненню законності, захисту прав та інтересів людини і громадянина, суспільства і держави. Зроблено висновок, що найважливішим орієнтиром при здійсненні нормативного тлумачення має бути охорона конституційних прав і свобод людини і громадянина. При цьому суди повинні керуватись принципом самообмеження та не вдаватись до звуження змісту та обсягу прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: нормативне тлумачення, Верховний Суд України, Конституційний Суд України, законність, способи тлумачення.

Костюк О. Н. Реализация права на нормативное толкование судебными органами власти в Украине

Исследуется проблема осуществления нормативного толкования судебными органами Украины. Отмечается, что интерпретационная деятельность